

Остап КАРДАШ

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ МІСІОНЕРСЬКИХ СФЕР ВПЛИВУ ЛАТИНСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ ДІОЦЕЗІВ НА ПОСТ-АВАРСЬКОМУ ПРОСТОРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ІХ СТ.

Стаття присвячена основним аспектам єпархіального розмежування місіонерських теренів Латинської Церкви на землях колишнього Аварського каганату впродовж першої половини ІХ ст. На основі аналізу актового матеріалу з канцелярії Каролінгів згаданого хронологічного проміжку, а також окремих археологічних джерел автор реконструює лінії розмежування Зальцбурзького архієпископства, Пассауського й Регенсбурзького єпископств, а також Аквилейського патріархату на території історичної Паннонії, Карантанії, Східної марки й на землях північніше Дунаю — у Моравії та Нітранському князівстві (Nitrava), об'єднаних 833 р. у Великоморавську державу. Напротивагу висновкам більшості попередників, окреслені фронтири місіонерської діяльності духовництва згаданих церковних діоцезів на означених землях розглядаються не як двовимірні лінійні кордони, а саме як природні бар'єри та почасти контактні зони євангелізаційного та церковно-інституалізаційного сподвижництва ченців із Зальцбурга, Пассау, Регенсбурга й Аквилеї. Їхня місіонерська практика, значною мірою, накладалася на багатьох ділянках пост-аварського простору, незважаючи на попередні єпархіальні розмежування, які, вочевидь, стали адміністративною необхідністю, але завше порушувалися і носили умовний характер. Найкраще це помітно на прикладі, власне, Моравії та Нітрави, обійнятих з початку ІХ ст. активною місіонерською працею духовництва баварських діоцезів і, зокрема, Аквилейського патріархату.

Ключові слова: *Зальцбурзьке архієпископство, Пассауське єпископство, Регенсбурзьке єпископство, Аквилейський патріархат, Паннонія, Карантанія, Нітрава, Моравія, єпархіальне розмежування, єпархіальний конфлікт.*

Після зруйнування королем Італії, сином Карла Великого, Піпіном (*Pippinus*, 777–810) Аварського каганату близько 796 р. та внаслідок хвороб сприятливих умов для систематичного поширення християнства на пост-аварських теренах Подунав'я¹ перед Каролінгами постала проблема адміністративного розподілу територіальних сфер впливу єпархій Латинської Церкви у згаданому регіоні. Основним осередком християнізації та духовним центром для вже охрещеного місцевого населення стало Зальцбургське єпископство², яке 20 квітня 798 р. перетворилося на архієпископство³. “Дарування паллія” (“*pallii tribuentes*”)

¹ Див.: Jakob Hudeček. *Vývoj církevního zřízení na Moravě v IX. a X. století. Sborník velehradský*. Roč. 7. (1936), 15; Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*. Bd. 109. (Salzburg: Selbstverlag der Gesellschaft, 1969), 41–42; Peter Ratkoš. Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. *Historický časopis*. Roč. 19/1. (1971), 73; Борис Флоря. Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. *Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси*. Под ред. Геннадия Литаврина. (Москва: Наука, 1988), 123; Aleksander T. Ruttkay. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architektúrach na území Slovenska. *Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda. Monografia príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencii. Nitra, 3. júl 2007*. Eds. J. Michalov, M. Hetényi, P. Ivanič, Z. Taneski. (Nitra, 2007), 41; Peter Ivanič. Predcyrilometodské misie na území dnešnej Moravy a Slovenska z pohľadu českej a slovenskej historiografie. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia. Nitra, 2. júl 2007*. Eds. J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski. (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre; Filozofická fakulta, 2007), 48; Idem. Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo. (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre; Filozofická fakulta, 2011), 125; Peter Štíh. The Middle Ages between the Eastern Alps and Northern Adriatic: Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 11. (Leiden–Boston: Brill, 2010), 210–211; Richard Marsina. Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť). *Studia Historica*. Roč. 14/15. (2012), 19–31; Milan Čáky. *Politický a štátotvorný význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície*. (Brno: Občianske združenie Vzdelanie – Veda – Výskum; KNOWLER – Evropský institut pro výzkum, inovace a vzdělávání, 2016), 21–22.

² Карл Беккер. *Древняя история*. (Москва: Альфа-книга, 2012), 930; Peter Ratkoš. Op. cit., 75; Milan Čáky. Op. cit., 21.

³ Карл Беккер. Op. cit., 930; Rastislav Kožiak. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok.

були надані папою Левом III (*Leo*, 750–816) новопризначеному “святому архієпископу Арну” (“*sancto Arnoni archiepiscopo*”)⁴. У відповідному дипломі римського понтифіка Арн отримав титул “архієпископа баварців” (“*Boioariorum archiepiscopum*”)⁵, церковну юрисдикцію якого визнавали: Сабіонська єпархія на чолі з єпископом Алімом (*Alim, ecclesiae Saboniensis*, 749–800)⁶, Фрайзинзька – на чолі з єпископом Аттоном (*Attonus, ecclesiae Frisingiae*, 782/784–810/811), Регензбурзька – очолювана єпископом Адальвіном (*Adlwinus, ecclesiae Reginensis*, 791–816/817), Пассауська – представлена єпископом Вальдріхом (*Waltricus, ecclesiae Patauiensis*, 774–804) та Нейбурзька – в особі єпископа Сімберта (*Simbertus, ecclesiae Niwenburgensis*, 778–808/809)⁷.

КОНФЛІКТ ЗАЛЬЦБУРЗЬКОГО ТА ПАССАУСЬКОГО ДІОЦЕЗІВ ЗА ЗЕМЛІ “ULTRA COMAGENOS MONTES”

Першопочатковий поділ місіонерських теренів перелічених вище суфраганів майбутнього Зальцбурзького архієпископства відбувся, найочевидніше, на церковному синоді у військовому таборі Піппіна у 796 р. під керівництвом аквілейського

Studia Christiana. Eds. R. Koziak, J. Nemeš. Vol. 1. (Bratislava: Chronos, 2006), 140; Tamás Nótári. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum – document of an early Medieval show trial. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tomus XXV/1. (2007), 100.

⁴ Leo papa III. Arnonem, Salisburgensem archiepiscopum constituit, eique Panoniam, sede Laureacensi per Avaros eversa, ac Patavium translata, subijcit. 798. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (далі – *CDEM*). Studio et opera A. Boczek. T. 1: 896–1199. (Olomucii: Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836), 3–4; De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. *Monumenta Germaniae Historica* (далі – *MGH*). Ed. G. H. Pertz. T. 11: Scriptorum. (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlicii Hahniani, 1854), 9.

⁵ Leo papa III. Arnonem, Salisburgensem archiepiscopum constituit, 3.

⁶ До складу Зальцбурзького діоцезу Сабіонська єпархія приєдналася 803 р., відокремившись від Аквілейської Церкви (Václav Richter. *Die Anfänge der grossmährischen Architektur. Magna Moravia: sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Red. J. Macůrek. (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965), 128).

⁷ Leo papa III. Arnonem, Salisburgensem archiepiscopum constituit, 3–4; Peter Ratkoš. *Op. cit.*, 77; Václav Richter. *Op. cit.*, 128. Близько 802 р. територія Нейбурзької єпархії приєдналася до складу єпархії Аугсбурга.

патріарха Павліна II (*Paulinus*, 730/740–802) та вже згаданого зальцбурзького єпископа Арна⁸. На думку словацьких істориків Александра Рутткай та Андрія Ботека, межиріччя Раабу, Драви та Дунаю відійшло до сфери впливу Зальцбурзького архієпископства, землі на захід від Раабу стали місіонерським тереном єпископства Пассау, володіння у межах Нітранського князівства (*Nitrava*)⁹ потрапили під церковну юрисдикцію Регенсбурзького єпископату, а південні терени між річками Дравою і Савою мали підпорядковуватися Аквілейському патріархатові¹⁰. Однак А. Рутткай цілком справедливо визнає, що цього єпархіального поділу не завжди послідовно дотримувалися у зв'язку із цілим рядом факторів¹¹.

Показово, що вже на початку IX ст. між єпархіями Баварської Церкви почалися конфлікти за право першості в

⁸ Див., наприклад: Peter Ivanič. *Predcyriometodské misie*, 47; Idem. *Západní Slovania v ranom stredoveku*, 124; Tamás Nótári. *Op. cit.*, 98; Leanne Marie Good. *Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History*. (Los Angeles: University of California, 2012), 254; Milan Čáky. *Op. cit.*, 20–21; Aleksander T. Ruttkay. *O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilo-metodskej misie a jej odozvách v 10.–11. storočí. Konštantínove listy*. Vol. 9/2. (2016), 4.

⁹ Нітранське князівство (виникло у VIII ст. і як самостійне проіснувало до 833 р.) охоплювало більшість території сучасної Словаччини по Білі та Малі Карпати на заході, включаючи Турец (історичний регіон центральної Словаччини у басейні однойменної річки, притоки річки Ваг), територію у верхній течії річки Ваг [правої притоки Дунаю на території Словаччини – *О. К.*] (довкола міста Жиліна), землі у нижній течії річки Орави (притока Вагу) та Спіш (історичний регіон північно-східної Словаччини) на північному сході; Новоград і Гемер на півдні (див., зокрема: Dušan Čaplovič. *Včasnostredové osídlenie Slovenska*. (Bratislava: Academic Electronic Press, 1998), 101; Milan Čáky. *Op. cit.*, 26), а також північно-східну частину Паннонії – сучасної Угорщини на схід від вигину Дунаю (Див.: Dušan Čaplovič. *Op. cit.*, 101).

¹⁰ Aleksander T. Ruttkay. *O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych*, 41; Andrej Botek. *Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období*. (Bratislava: Post Scriptum, 2014), 24. Словацький історик Петер Раткош помилково припускав, що на даному синоді 796 р. взагалі відбулося виокремлення баварських єпископств з юрисдикції Аквілейського патріархату (Peter Ratkoš. *Op. cit.*, 75). Історія заснування єпархій Зальцбурга і Пассау, як відомо, сягає часів відповідно святих Руперта (*Rupertus*, 650(?)–718) та Боніфация (*Bonifatius*, 672/673–754) (див., зокрема: Andrej Andrej Botek. *Op. cit.*, 22).

¹¹ Aleksander T. Ruttkay. *O počiatkoch kresťanstva a najstarších*, 41–42.

евангелізаційній роботі на окреслених територіях. Тоді як зальцбурзькі місіонери свою найактивнішу евангелізаційну діяльність розгорнули у Карантанії та Нижній Паннонії¹², духівництво з єпископства Пассау активізувалося у володіннях на захід від Раабу¹³ й, зокрема, у долині річки Морави¹⁴. Чеський історик Любомир Еміль Гавлік цілком правий, стверджуючи, що духівництво Зальцбурзького архієпископства після підпорядкування карантанських та паннонських теренів своїй церковній юрисдикції почало висувати претензії також на землі північніше і на схід від Віденського лісу [зокрема, на територію Нітрави, яка, найімовірніше, стала головним “яблуком розбрату” між обома діоцезами – *О. К.*] – територію місіонерського впливу єпископства Пассау¹⁵. На цьому тлі наприкінці 820-х рр. визрів конфлікт між Пассауським єпископством і Зальцбурзьким архієпископством за землі Східної марки (*Marcha orientalis*) та за терени на схід від Віденського лісу (*ultra Comagenos montes*)¹⁶.

¹² Див.: Karl Lechner. Op. cit., 42; Herwig Wolfram. Der heilige Rupert und die antikarolingische Adelsopposition. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Bd. 80. (1972), 15; Idem. Die ostmitteleuropäischen Reichsbildungen um die erste Jahrtausendwende und ihre gescheiterten Vorläufer. *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit*. Hg. von I. Hlaváček, A. Patschovsky. Bd. 74. (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2011), 66–67; Peter Štíh. Op. cit., 211; Leanne Marie Good. Op. cit., 254; Milan Čáky. Op. cit., 21; Jan Steinhübel. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. (Bratislava: Rak, 2016), 86–87 та ін.

¹³ Aleksander Ruttkay. О ро́чаткох крест’анства а најстар’іх, 41.

¹⁴ Jakub Hudeček. Op. cit., 16; Алексіс Власто. *Запровадження християнства у слов’ян. Вступ до середньовічної історії слов’янства*. Переклад з англійської Р. Ткачука, Ю. Тереха. (Київ: Юніверс, 2004), 39; Борис Флоря. Op. cit., 124; Daniel Rops. *Kościół wczesnego średniowiecza*. (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2014), 437; Leanne Marie Good. Op. cit., 254; Milan Čáky. Op. cit., 20.

¹⁵ Lubomír Emil Havlík. Byzantská mise a Velká Morava. *Sborník Matice*. Roč. 82. (1963), 107.

¹⁶ Див. опис згаданого єпархіального конфлікту: Ludovicus, Voioariorum rex, limites Salisburgensis archiepiscopatus et Pataviensis dioeceseos definit, decernitque de iure metropolitano in Moraviam et Pannoniam. Act. Reganespurch XIV. Kal. Decembr. 829. *CDEM./ Studio et opera A. Boczek*. T. 1: 896–1199. (Olomucii: Typographia Aloysii Skarnitzii, 1836), 18; Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem (Falzum). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – *MMFH*). Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3: Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), 120. Див. також: Lubomír Emil Havlík, 107; Karl Lechner. Op.

Єдиним документальним свідченням місіонерської конфронтації духівництва з Пассау і Зальцбурга на окреслених землях слугує зміст однієї з версій пізнього фальсифікату акту баварського короля Людовіка від 18 листопада 829 р. про адміністративне врегулювання конфлікту вищезгаданих церковних діоцезів за території східніше “по той бік Віденського лісу” (*ultra Commagenos montes*)¹⁷. У ході цього епархіального

cit., 42, 53; Lubomír Konečný. Nejstarší politicko-cirkevní ústředí Moravy. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské Univerzity*. Vol. 24/25. Iss. 19/20. (1975–1976), 9; Борис Флоря. Op. cit., 123–124; Jan Steinhübel. Op. cit., 124–125. У 791 р. межа обох діоцезів фактично збігалася зі східним кордоном держави Карла Великого, який саме тоді перемістився з Енсу на Рааб (див.: Алексіс П. Власто. Op. cit., 39; Václav Richter. Op. cit., 130; Jan Steinhübel. *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. (Bratislava: Veda, 1995), 10), де новоприєднані території між річками Інн і Рааб, а також між Раабом і Віденським лісом (Верхня Паннонія) визнавалися місіонерським простором єпископства Пассау (див.: Václav Richter. Op. cit., 130; Tamás Nótári. Op. cit., 99; Jan Steinhübel. *Velkomoravské územie*, 15; Idem. *Nitrianske kniežatstvo*, 124). Церковна юрисдикція Зальцбурга поширилася відповідно на землі південніше та на схід від Раабу (див., зокрема: Heinrich Koller. Der “mons Comagenus”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Bd. 71. (1963), 239; Karl Lechner. Op. cit., 42; Václav Richter. Op. cit., 130; Aleksander T. Ruttkay. О ро́чаткох крест’анства, 41).

¹⁷ Незважаючи на те, що процитований декрет є фальсифікатом пізнього походження (Jakub Hudeček. Op. cit., 16; Karl Lechner. Op. cit., 44, 48; Peter Ratkoš. Op. cit., 77; Lubomír Konečný. Op. cit., 9; Eric J. Goldberg. Ludwig der Deutsche und Mähren. Eine Studie zu karolingischen Grenzkriegen im Osten. *Ludwig der Deutsche und seine Zeit*. Hg. von W. Hartmann. (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004), який збережений у так званому “Лонсдорфському кодексі” (“*Codex Lonsdorffianus*”) середини XIII ст. та Пассауській Урбаріальній книзі XIV ст. (див.: Karl Lechner. Op. cit., 43), більшість істориків визнає, що він був створений на основі справжніх, оригінальних актів IX ст., а, отже, його зміст і, зокрема, окреслене епархіальне розмежування – цілком достовірні (див., зокрема: Karl Lechner. Op. cit., 44, 48; Борис Флоря. Op. cit., 153; Jan Steinhübel. *Velkomoravské územie*, 17–18; Eric J. Goldberg. Op. cit., 75). Хибним є твердження чеського історика Вацлава Ріхтера про те, що фальсифікат 829 р. “не мав фактичного ядра”, а згаданий в ньому зальцбурзько-епархіальний кордон був “сповна абсурдним” (Václav Richter. Op. cit., 131). Скажімо, автентичний акт імператора Карла від 14 червня 811 р. про епархіальне розмежування місіонерських територій між Зальцбурзьким архієпископством і Аквілейським патріархатом (про який йтиметься далі) частково використовувався для створення фальсифікату документа 829 р. (див. насамперед: Karl Lechner. Op. cit., 43, 48) Як зауважив словацький історик Ян Штайнгюбель, акт 829 р. не утворював

протистояння зальцбурзький архієпископ Адальрам (*Adalramus*, 821–836) “митрополичий закон Зальцбурзької Церкви у Моравії [місіонерській зоні, власне, Пассауського єпископства – *О. К.*] і Паннонії собі підтверджував”¹⁸. Ясна річ, повідомлення названого документу слід сприймати вкрай обережно, беручи до уваги час, мету й обставини створення фальсифікату, проте, не слід повністю спростовувати достовірність конкретно даного процитованого фрагменту.

Показово, що на сході володіння епархій Пассау та Зальцбурга у 820-х рр., за окресленням чеського історика Любомира Конечного, були лише приблизно (*sic!*) розмежовані гірським масивом Віденського лісу¹⁹, який територіально впирався у вищезгадану північно-східну межу пассауських володінь кінця X ст.²⁰ Як слушно зауважив зі свого боку К. Лехнер, окрім Подунав’я, місіонерський вплив обох діоцезів – і Пассау і Зальцбурга (після 805 р.) однаково охоплював території на схід від Віденського лісу й на схід від Лайти²¹, при чому поза ними

нового, а подібно до акту Карла Великого 811 р., підтверджував автентичний стан церковного управління, підтверджував встановлене раніше епархіальне розмежування (Jan Steinhübel. *Velkomoravské územie*, 17–18; Idem. *Nitrianske kniežatstvo*, 125). Див. детальний історіографічний огляд й аналіз версій походження акту баварського короля Людовіка від 18 листопада 829 р., наприклад, у дослідженні К. Лехнера (Karl Lechner. *Op. cit.*, 43–48). Названий фальсифікат, найочевидніше, належав пассауському єпископу Пільгриму (*Pilegrinus/Peregrinus*, 971–991) й відносився до останньої чверті X ст. (див.: Lubomír Konečný. *Op. cit.*, 10; Karl Lechner. *Op. cit.*, 44, 48–49, 62).

¹⁸ “[...] ius metropolitatum Juuauiensis ecclesiae in Moraviam et Pannoniam sibi vindicabat”, Ludovicus, Boioariorum rex, limites Salisburgensis archiepiscopatus et Pataviensis dioeceseos definit, 18.

¹⁹ Lubomír Konečný. *Op. cit.*, 9.

²⁰ Див.: Bavorský vévoda Jindřich II. Stanoví vlastnictví pasovského biskupství ve Východní marce markrabího Liutbalda. *MMFH*. Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Т. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. (Brno: Universita J. E. Purkyne, 1969), 94. Див. також: Karl Lechner. Die geschichtliche Landschaft zwischen Donau und Wagram. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue*. Bd. 27. (1938), 32.

²¹ Своє твердження вчений аргументував, зокрема, покликаючись на існування покровительства святого Петра і святого Руперта зальцбурзьких у Відні (див.: Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 42). До нього, ще в середині XIX ст. чеський мовознавець, етнограф та історик літератури Алоїс Войтех Шембера з-поміж великоморавських церковних пам’яток першої половини IX ст. виділяв монастирі святого Петра в Оломоуці, Брні, Подівіні,

Пассауське духовництво, як вже згадувалося, досягало, навіть, Верхньої Паннонії [що цілком відповідало східним межам діоцезу 791 р. – *О. К.*]²². Чеський історик Франтішек Гейл також визнавав, що місіонерська діяльність баварського єпископату охоплювала “усю Паннонію і, навіть, проникала на північ від Дунаю [тобто на моравські терени – *О. К.*]²³. За твердженням чеського археолога Богуслава Кліми, ще наприкінці VIII ст. на території Моравії активізувалися місіонери як з Пассау, так із Зальцбурга²⁴. Зі свого боку, словацький історик Мілан Чаки констатує, що із самого початку Пассауський діоцез володів місіонерськими повноваженнями, подібними до повноважень

Полешовіце (на території Чехії), закладені, як вважав дослідник, князем Моймиром спільно із зальцбурзькими місіонерами (див.: Alois V. Šembera. *Dějiny řeči a literatury československé*. (Viedeň: Nákladem spisovatelový, 1858), 20; Idem. *Dějiny řeči a literatury české*. Vydání třetí. (Viedeň: Nákladem spisovatelový, 1869), 16). Щоправда всі наявні джерела й тісні церковно-політичні зв'язки Моймира, власне, із пассауським духовництвом не дозволяють нам зробити відповідні висновки на користь зальцбурзького походження згаданих моравських монастирів.

²² Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 42. Див. також: Václav Medek. *Osudy moravské církve do konce 14. věku. I. Díl : Dějin olomoucké arcidiecéze*. (Praha: Česká katolická charita, 1971), 7; Jan Steinhübel. Velkomoravské území, 17; Václav Richter. Op. cit., 130. Верхня Паннонія, підпорядкована церковній юрисдикції Пассау, за окресленням Я. Штайнгюбеля, тоді займала частину Нижньої Австрії нижче від Віденського лісу разом з пізнішим Піттенським графством (сучасна нижньоавстрійська комуна Піттен) й північно-західними угорськими жупами Мошон і Шопрон (див.: Jan Steinhübel. Velkomoravské území, 17). Для Єпископства святого Стефана ця територія мала виключно стратегічне значення, оскільки без Верхньої Паннонії пассауське духовництво втрачало пряме сусідство із Нітранським князівством (див.: Jan Steinhübel. Nitrianske kniežatstvo, 124).

²³ František Hejl. The Salonican brothers Constantine and Methodius and their role in development of the European Christian universe. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada historická*. Roč. 41. Č. 39. (1992), S. 24.

²⁴ Bohuslav Klíma. Slovanské výšinné hradiště sv. Hypolita ve Znojmě – velkomoravské mocenské centrum Jz. Moravy. *Staroslovanská Morava. Sylaby přednášek ze semináře pro učitele ZŠ a SŠ. Drobné studijní texty – svazek 2*. Red. B. Klíma. (Brno: Masarykova univerzita, 2000), 66; Idem. Objev prvního velkomoravského kostela na hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd*. Č. 18. (2001), 13; Idem. Using the results of the Archeological Excavations of the Department in Znojmo-Hradiště to the knowledge of Early Christianity in Moravia. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd*. Č. 24/2. (2010), 3.

Зальцбурга “на території всієї Паннонії”²⁵.

Тож цілком можливо, згаданий конфлікт Зальцбурзького архієпископства з Пассауським єпископством за землі “*ultra Commagenos montes*” виник на тлі успішного поширення ними обома християнства не лише на території Східної марки чи Паннонії, а й на північ від Дунаю, зокрема, у слов’янських [моравських і нітранських – *О. К.*] землях²⁶, чим викликав потребу адміністративного розмежування місіонерських зон між обома діоцезами.

Здавалося би, протиріччя вирішилися після повторного встановлення кордону між Зальцбурзькою та Пассауською єпархіями, згідно з вищезгаданим сфальсифікованим актом баварського короля Людовіка від 18 листопада 829 р., по річці Рааб та її притоках²⁷ так, “щоб єпископ Регінхар мав у своєму

²⁵ Milan Čáky. *Op. cit.*, 21.

²⁶ Lubomír Konečný. *Op. cit.*, 9; Борис Флоря. *Op. cit.*, 124.

²⁷ Див., насамперед: Ludvík Němec *stanoví hranice mezi Solnohradem a Pavovem*, 119–121. Див. також: Jakub Hudeček. *Op. cit.*, 16; Karl Lechner. *Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung*, 42–43, 60; Peter Ratkoš. *Veľkomoravské obdobie v slovenských dejinách. Historický časopis*. Roč. 6/1. (1958), 7. Idem. *Kristianizácia Veľkej Moravy*, 77; Lubomír Konečný. *Op. cit.*, 10; Tamás Nótári. *Op. cit.*, 101; Béla Miklós Szóke. *Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum* / Hg. von U. von Freeden, H. Friesinger, E. Wamers. Bd. 12 : *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*. (Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2009), 397; Milan Čáky. *Op. cit.*, 30. Мета створення названого фальсифікату повністю корелювалася із функціями інших аналогічних підробок королівських актів, до яких був причетний пассауський єпископ Пільгрим (особливо, зважаючи на одночасність створення, однакове авторство та, ймовірно, обставини виникнення усіх фальсифікацій), а саме – забезпечити й розширити церковні права Пассауського діоцезу на неодноразово згадані землі (див., зокрема: Franz-Reiner Erkens. *Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni für Passau (MB²778)*. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. Bd. 42. (1986), 93). Зі свого боку, австрійський історик Герберт Франц Вайнцірль переконаний, що “єпархіальну межу між Пассау і Зальцбургом у Нижній Австрії” встановив раніше згаданий префект Східної марки Герольд II (див.: Herbert Franz Weinzierl. *Nachantike Siedlungsentwicklung am römischen limes in Österreich*. (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2018), 22). На наш погляд, ця версія – не більш, ніж авторська інтерпретація подій першої половини IX ст., оскільки будь-яких документальних свідчень для таких висновків на даний час не виявлено.

діоцезі [землі — *О. К.*] з тієї західної сторони річки, що зветься Спраза, де вона витікає і впадає до іншої Спрази й сама вливається до Раби, зате архієпископ Адальрам [щоб землі — *О. К.*] від західного берега вищезгаданих вод на схід і південь навзавжди мав у діоцезі Зальцбурзькому, й надалі так, як мав його попередник Арн”²⁸. Аналогічне за змістом, але текстуально дещо відмінне окреслення єпархіального розмежування 829 р. знаходимо в коротшій версії фальсифікату: “щоб північно-західними землями, де річка Спраза витікає та з іншою Спразою

²⁸ “[...] ut Reginharius episcopus habeat ad dyocesim suam de ista occidentali parte fluvii qui vocatur Spraza, ubi ipsa exoritur et in aliam Sprazam cadit et ipsa in Rapam fluit, Adalrammus vero archiepiscopus ex occidentali ripa supradictarum aquarum in orientali et in australi parte ad dyocesim luuauensem et ita inantea, sicut Arno antecessor eius habuit, pleniter habeat”, Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem, 120. Див. також: Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 42–43.

Spraza – струмок Шпратцбах у Нижній Австрії (див., зокрема, примітку: Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem, 120, а також: Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 45; Jan Steinhübel. Veřkomoravské územie, 17). *Alia Spraza* – ймовірноше, річка Рабніц (на території південно-східної Австрії та Угорщини), яка впадає до річки Рааб. *Rapa* – річка Рааб (див., наприклад: Jacob Hudeček. Op. cit, 16; Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 48; Jan Steinhübel. Veřkomoravské územie, 17. Див. також примітку: Ludvík Němec stanoví hranice mezi Solnohradem a Pasovem, 120). К. Лехнер на основі топографічних даних схожих актів 860–870-х рр. навпаки стверджував, що під назвою “*Spraza*” слід розуміти Тальбах, праву притоку Рабніца на території Нижньої Австрії, яка вливається в “*alia Spraza*”, тобто – сьогоднішній Шпратцбах (Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 55–59, 62). Ми ж схиляємося до першої версії ідентифікації даних гідронімів. Австрійський історик Франц Пфедфер був схильний ототожнювати єпархіальну межу діоцезів Зальцбурга й Пассау з кордоном між Баварією та Карантанією (див.: Franz Pfeffer. Die Grafschaft im Gebirge. Zur Geschichte des oberösterreichischen Alpenraumes im frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*. Bd. 101. (Linz: Oberösterreichischer Musealverein, 1956), 187). Однак таке визначення означеної межі є надто спрощеним, хоча б зважаючи на неможливість визначити будь-який ранньосередньовічний фронт, як двовимірну лінію (див., зокрема: Adéla Balcárková, David Kalhous, Stefan Eichert. Zur Entwicklung der Grenze im mährisch-österreichischen Grenzgebiet während des 11.–12. Jahrhunderts und zur Rolle der Befestigung von Nikolausburg/Mikulov. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*. Bd. 32/2016. (2017), 38). До того ж проблема чіткого визначення зальцбурзько-пассауського єпархіального порубіжжя все ще залишається відкритою для наукових дискусій.

і Арабом [Раабом — *О. К.*] зливається, володіли пассауські настоятелі; решта східних і південних — відповідно [щоб — *О. К.*] управлялися зальцбурзькими”²⁹. За словами угорського історика Томаша Нотарі, річка Рааб була означена як природний кордон (sic!) між територіями поширення церковної юрисдикції Зальцбурга і Пассау ще під час реорганізації Східної марки у 828/829 рр.³⁰ Таке епархіальне розмежування, навіть підтвержене актом короля Людовіка 829 р., справді носило умовний характер радше природнього бар’єру, а не адміністративної межі.

Як слушно зауважив Л. Конечний, пассауські володіння, підтвержені імператором Людовіком I 823 р.³¹, землі довкола річки Лайти (*Litaha*) та території за Віденським лісом, приєднані до єпископства Пассау відповідно 4 березня 833 р. та 16 лютого 836 р.³² і, наприклад, тодішня церковно-правова юрисдикція Зальцбурга над Трайсмауером (*locus Treisma*), встановлена 833 р.³³, створюють враження відсутності чітко встановленої на той час східної межі Пассауського і Зальцбурзького церковних

²⁹ “[...] vt aquilonarem occidentalemque oram, qua Spiraza amnis exoritur, et cum altero Spiraza et Arabone confluit, Patauiensis antistes haberet; reliqua orientem et austrum spectantia, procurarentur a Salisburgensi”, Ludovicus, Boioariorum rex, limites Salisburgensis archiepiscopatus et Pataviensis dioeceseos, 18.

³⁰ Tamás Nótári. Op. cit., 101.

³¹ Див. перелік цих володінь: Ludvík Pob. potvrzuje Pasovu darování Karla Vel. ve Východní marce. *MMFH*. Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3: Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), 20–23.

³² Див. детальне географічне окреслення пассауських земель, приєднаних до єпископства у 830-х рр.: Ludvík, král Bavorů, daruje pasovskému biskupství a jeho biskupu Reginhariu v provincii Avarů místo Litaha nad pramenem Sconibrunno. *MMFH*. Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), 31–33; Král Ludvík daroval pasovskému biskupství a jeho biskupu Reginharovi v provincii Avarů místo Kirchbach s zemím přilehlým ke Cumenbergu (Ibidem, 34–35).

³³ Див.: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus, 11; Herbert Franz Weinzierl. Op. cit., 22. У даному випадку *locus Treisma* слід ідентифікувати саме з нижньоавстрійським містом Трайсмауером, а не із Санкт-Пьольтеном, оскільки у тексті “*Навернення баварів і карантанців*” (“*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”), який, власне, й свідчить про належність цього місця до церковної юрисдикції Зальцбурзького архієпископства, йдеться про “церкву святого Мартіна у місці, що зветься Трейсма” (“*ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato*”), De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus, 11.

діоцезів³⁴. У дійсності, сперечатися із цим твердженням важко, зважаючи на те, що ми оперуємо лише доволі пізнім фальсифікатом акту 829 р. (найімовірніше, остання чверть X ст.)³⁵, який відображає територіальні претензії єпархії Пассау і загалом баварського єпископату³⁶, а також визнаючи той факт, що місіонерські впливи обох діоцезів – Зальцбурзького і Пассауського однаковою мірою посилювалися на сході³⁷, а в деяких місцях, як вияснилося, взагалі накладалися. У цьому контексті американська дослідниця Ліан Мері Гуд цілком має рацію, стверджуючи, що під покровительством Каролінгів місіонерські терени Зальцбурга і Пассау однаково розширювалися на схід, “допоки не були заблоковані діяннями візантійських [кирило-мефодіївських – О. К.] місіонерів, а згодом наростаючою загрозою маляр” наприкінці IX ст.³⁸.

Варто також пам’ятати, що єпископство Пассау з 798 р. було суфраганом Зальцбурзької метрополії³⁹. Відтак, австрійський історик Хервіг Вольфрам вважав, що встановлення церковної юрисдикції Пассауського єпископства на території Моравії взагалі дозволило останній стати “частиною Зальцбурзької церковної провінції”⁴⁰. На перший погляд, це твердження цілком вірне, саме собою пояснює відсутність чіткого єпархіального розмежування між обома діоцезами та наштотує на думку про відсутність будь-якого єпархіального конфлікту між Зальцбургом і Пассау у першій третині IX ст. за землі “*ultra Commagenos montes*”, хронологічно переносючи його на кінець X ст., коли територіальні претензії згаданих єпархій суперечили одне одному⁴¹.

Проте з іншого боку, як продемонстрували події, пов’язані із впровадженням християнства в регіоні, якраз після адміністративного розмежування 829 р, духівництво з єпископства Пассау, окрім Верхньої Паннонії, зосередилося на євангелізації

³⁴ Lubomír Konečný. Op. cit., 9.

³⁵ Jacob Hudeček. Op. cit., 16; Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 44, 48, 62; Lubomir Konečný. Op. cit., 9; Eric J. Goldberg, Op. cit., 75.

³⁶ Lubomír Konečný. Op. cit., 10.

³⁷ Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 42; Leanne Marie Good. Op. cit., 282.

³⁸ Leanne Marie Good. Op. cit., 262.

³⁹ Leo papa III. Arnonem, Salisburgensem archiepiscopum constituit, 3–4. Див. також: Václav Richter. Op. cit., 128.

⁴⁰ Herwig Wolfram. Der heilige Rupert, 69.

⁴¹ Karl Lechner. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung, 62.

та воцеровлені населення у басейні річки Морави — у володіннях моравського князя Моймира⁴². Безсумнівно, цьому сприяли згадані вище земельні дарування короля Людовіка за Віденським лісом 833 і 836 рр., які територіально уможливили поширення церковної юрисдикції епархії святого Стефана безпосередньо у володіння моравського правителя. В цей час Зальцбурзьке архієпископство спрямувало свої зусилля, голов-но, на остаточну євангелізацію населення Нижньої Паннонії (на схід від Раабу до міста Сирміум) та Карантанії, досягши тут значних успіхів⁴³, епізодично проводячи інституалізацію церковних структур Нітранського князівства (близько 828 р.)⁴⁴.

Останнє, на наш погляд, залишалося не лише об'єктом епархіального конфлікту Зальцбурзького та Пассауського ді-

⁴² Див., наприклад, сюжет охрещення “всіх морав’ян” (*omnes Moravos*) пасауським єпископом Регінхаром (*Reginarius/Ragenarius*, 818–838) 831 р.: *Notae de episcopis Pataviensis*. *MGH*. Ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. T. 25: Scriptorum. (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880), 623. Див. також: Алексіс Власто. *Op. cit.*, 39; Peter Ratkoš. *Kristianizácia Veľkej Moravy*, 77; Daniel Rops. *Op. cit.*, 437; Lubomir Konečný. *Op. cit.*, 9–10; Matuš Kučera. *Veľká Morava: spoločnosť, kultúra, tradícia*. (Bratislava: SÚV Socialistickej Akadémie ČSSR, 1985), 9; Борис Флоря. *Op. cit.*, 124; Leanne Marie Good. *Op. cit.*, 254; Milan Čáky. *Op. cit.*, 30.

⁴³ Див. відповідні сюжети місіонерської діяльності зальцбурзького духовництва на території Карантанії та Нижньої Паннонії: *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*, 10–14. Див. також: Karl Lechner. *Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung*, 42; Tamás Nótári. *Op. cit.*, 101; Peter Štih. *Op. cit.*, 211; Leanne Marie Good *Op. cit.*, 254.

⁴⁴ *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*, 12; Алексіс Власто. *Op. cit.*, 41; Peter Ratkoš. *Kristianizácia Veľkej Moravy*, 76; Herwig Wolfram. *Der heilige Rupert*, 66; Lubomir Konečný. *Op. cit.*, 9; Egon Boshof. *Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims? Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag*. Hg. von J. Dahlhaus, A. Kohnle. (Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1995), 58–59; Richard Marsina. *Political structures in Slovakia from the 7th till the 11th century. Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century*. Ed. M. Kučera. (Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2000), 95; Idem. *Nitrianske knieža Pribina. Historický zborník: vedecký časopis o slovenských národných dejinách*. Roč. 11/2. (2001), 16–17; Peter Ivanič. *Predcyrlometodské misie*, 50; Milan Čáky. *Op. cit.*, 29–30; Jan Steinhübel. *Nitrianske kniežatstvo*, 117; Béla Miklós Szöke. *Priwina in Nitra und Mosaburg. Archäologische Studien zum frühen Mittelalter. Internationale Konferenz. Nitra vom 18. bis 20. Oktober 2016*. Hg. von G. Fusek. (Nitra: Archeologický ústav SAV, 2017), 176–177.

оцезів, а й контактною зоною місіонерських діянь їхнього духовництва⁴⁵. Чеський історик Якуб Гудечек перебільшував, вважаючи, що факт освячення зальцбурзьким архієпископом Адальрамом храму у Нітрі близько 828 р. означає, що обидва ієрархи – і зальцбурзький і пассауський продовжили означену межу 829 р. далі “на північ від Дунаю”, до річки Ваг, так що землі на захід від неї (власне територія Моравії) відходили під юрисдикцію єпископства Пассау, а, відповідно, території на схід від вказаної річки (Нітрава) зайняло Зальцбурзьке архієпископство⁴⁶. Аналогічно Л. Конечний ідеалізував значення фальсифікату документу 829 р., який, за його словами, “посував незрозумілу, мабуть, на той час східну межу Пассауського діоцезу аж до річки Рааб, передусім, для того, щоб уявним продовженням тієї межі на північ (річка Ваг) підтвердити церковно-адміністративні претензії” Пассау на давню Моравію, а Зальцбурга – на Нітранське князівство, загалом виправдовуючи

⁴⁵ М. Чаки переконаний, що ще з кінця VIII ст. місіонери із Зальцбурга активізувалися у землях на схід від Малих Карпат [фактично на території Нітранського князівства – О. К.], тоді як пассауське духовництво проникло у басейн Морави (див.: Milan Čáky. Op. cit., 20). Спільним кордоном Моравського та Нітранського князівств були саме Білі та Малі Карпати (див., зокрема: Ján Dekan. Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy. *Historica Slovaca*. T. 5. (1947), 200; Peter Ratkoš. Veľkomoravské obdobie, 8; Štefan Janšák. K problému strediska Veľkomoravskej ríše. *Historický časopis*. Roč. 10/4. (1963), 553; Richard Marsina. Political structures in Slovakia, 95; Andrej Botek. Op. cit., 12; Milan Čáky. Op. cit., 27), смуга яких, очевидно, й залишалися тривалий час контактною зоною місіонерських діянь ченців Зальцбурга і Пассау.

⁴⁶ Jacob Hudeček. Op. cit., 16. Саме цей одноразовий місіонерський акт Адальрама П. Раткош помилково вважав доказом беззаперечної належності Нітранського князівства до церковної юрисдикції Зальцбурзького архієпископства (див.: Peter Ratkoš. *Kristianizácia Veľkej Moravy*, 76). Аналогічно Р. Марсіна відносить володіння Прибини до складу Зальцбурзького діоцезу (див.: Richard Marsina. *Political structures in Slovakia*, 95). Ми ж вважаємо такий епізодичний прояв християнізаційної активності зальцбурзького архієпископа недостатнім аргументом на користь належності Нітрави до церковних володінь Зальцбурга. Так Я. Штайнгюбель схильний вважати, що володіння нітранського князя Прибини могли належати до Пассауського церковного діоцезу, незважаючи на присутність Адальрама у Нітраві, яка цілком могла бути ситуативною і пов’язуватися з військовою експедицією короля Людовіка на болгар 828 р. (див.: Jan Steinhübel. *Veľkomoravské územie*, 18). При цьому дослідник цілком справедливо визнає, що пассауська юрисдикція над Верхньою Паннонією не перекривала Зальцбургу доступ до Нітрави (*Ibidem*, 18).

старі експансіоністські зусилля баварського єпископату⁴⁷.

Північний відрізок місіонерського фронтиру цих єпархій по річці Ваг, або ж смугою Білих і Малих Карпат не був ніде задокументований та залишався лише уявно природною й умовною лінією розмежування (чи, радше, контактною зоною) обох діоцезів, оскільки на той час слов'янські землі на північ від Дунаю хоча вже й перебували у сфері впливу Пассау і Зальцбурга, однак все ще залишалися здебільшого об'єктом окремих місіонерських ініціатив і зусиль (а відтак суперечностей) відповідно єпископа Регінхара й архієпископа Адальрама⁴⁸. Жодним імператорським актом Моравія *de-iure* не була підпорядкована єпископству Пассау (на відміну від імператорської санкції щодо переходу Нижньої Паннонії під церковну юрисдикцію Зальцбурга)⁴⁹, незважаючи на те, що місіонерська діяльність його духівництва там була очевидною⁵⁰. Фактично

⁴⁷ Lubomír Konečný. Op. cit., 10. Цікавим є й припущення Б. Кліми, за яким місіонерський вплив єпископства Пассау на території Моравії, а Зальцбурзького архієпископства – у Нітранському князівстві був визначений ще на синоді 796 р. у військовому таборі Піпіна неподалік від Дунаю (див.: Bohuslav Klíma. Using the results of the Archeological Excavations, 3). Однак ми переконані, що в цей час місіонерські терени обох єпархій ще не були чітко розмежовані, тим більше у такий сусід, а якщо й були, то лише умовно, що й потягнуло за собою згаданий конфлікт і потребу встановлення чіткого єпархіального розмежування вже наприкінці першої третини IX ст.

⁴⁸ Уявлення про географічні напрямки та прояви місіонерських діянь згаданих ієрархів на території Моравії та Нітрави, тоді ще окремих князівств, дають відповідні сюжети: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus, 11; Notae de episcopis Pataviensis, 623; Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae. *MGH*. Ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. T. 25: Scriptorum. (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880), 620; Bernardi Cremifanensis historiae. *Ibidem*, 655. Див. також: Václav Medek. Op. cit., 9.

⁴⁹ Див., зокрема: Václav Richter. Op. cit., 130. Чеський історик Душан Трешетік цілком мав рацію, стверджуючи, що ані Людовік I Благочестивий, ані Людовік II Німецький не могли самовільно підпорядкувати церковній юрисдикції Пассау володіння Моймира, оскільки в той час вони були незалежними від Каролінгів (див.: Dušan Třeštík. *Powstanie Welkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871*. (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009), 162).

⁵⁰ Рання присутність пассауських місіонерів у моравських володіннях засвідчує, наприклад, знахідка намиста зі свинцевим хрестиком пассауського походження з поховання Дольні Вестоніце (південна Моравія, Чехія) (див.: Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. *Čechy a Morava. Christianizace a utváření*

його церковна юрисдикція поширилася на володіння Моймира у 830-х рр.: після охрещення “*omnes Moravos*” близько 831 р.⁵¹, а 833 р. охопила також колишні нітранські володіння Прибини. До цього часу, наприкінці 820-х рр. Пассауський діоцез офіційно, за визначенням В. Медека, був лише сусідом Моравського та Нітранського князівств, пізніше об’єднаних в єдину Великоморавську державу⁵², що унеможливило документальну фіксацію продовження зальцбурзько-пассауського єпархіального розмежування по річці Рааб та її притоках далі на північ до річки Ваг вже у 829 р.

Це само собою свідчить про те, що відповідне єпархіальне розмежування 829 р., встановлене баварським королем Людовіком по річках Шпратцбах – Рабніц – Рааб, хоча й стало адміністративною необхідністю, викликаною, найочевидніше, згаданою єпархіальною суперечкою Зальцбурга і Пассау, та все ж почасти носило декларативний характер, виконувало роль радше контактної смуги, природнього бар’єру, а не єпархіального фронтиру обох діоцезів⁵³. Словацькі історики Матуш Кучера та Ян Штайнгюбель мають рацію, стверджуючи, що зальцбурзький архієпископ Адальрам фактично поступився Нітравою, як

křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století. Ed. N. Berendová. (Praha: Argo, 2013), 225), а також численні натільні хрестики, зокрема пассауського походження, виявлені на території Моравії (див.: Pavel Kouřil. Archaeological evidence of Christianity in relics of material culture of the 9th and 10th centuries in Moravia with focus on crosses. *The Cyril and Methodius Mission and Europe. 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*. Ed. P. Kouřil. (Brno: The Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014), 102).

⁵¹ Див. відповідний сюжет хрещення морав’ян: Notae de episcopis Pataviensis, 623; Bernardi Cremifanensis historiae, 655. Див. також: Борис Флоря. *Op. cit.*, 124; Владимир Топоров. *Святость и святыя в русской духовной культуре*. Т. 1 : Первый век христианства на Руси. (Москва: Гнозис; Школа “Языки русской культуры”, 1995), 132; Bohuslav Klíma. *Objev prvního velkomoravského kostela*, 14; Eric J. Goldberg. *Op. cit.*, 75; Milan Čáky. *Op. cit.*, 32; Andrej Botek. К otázke možnej kanonizácie našich panovníkov z najstarších dejín. *Historický zborník: vedecký časopis o slovenských národných dejinách*. Roč. 28/1. (2018), 99.

⁵² Václav Medek. *Op. cit.*, 9.

⁵³ У цьому контексті М. Чаки, мабуть, правий, стверджуючи, що після підтвердження королем Людовіком місіонерських прав єпархії Пассау на землі північніше Дунаю, єпископ Регінхар продовжував претендувати ще й на володіння нітранського князя Прибини (*Privina*, 805(?)–860), на які поширювалася церковна юрисдикція Зальцбурга (див.: Milan Čáky. *Op. cit.*, 30).

колишньою частиною свого діоцезу, Пассауському єпископству 829 р.⁵⁴, однак, на наш погляд, це не означало припинення місіонерської й церковно-інституалізаційної практики зальцбурзького духовництва у володіннях нітранського князя Прибини принаймні до часу інкорпорації Нітрави до складу Великої Моравії 833 р. У будь-якому випадку зміна кон'юнктури церковного управління чи євангелізаційного центру на той час ще не мала вирішального значення для процесу християнізації ще надто молодого (переважно язичницького) державного організму. Значною мірою зальцбурзьке і пассауське духовництво синхронно звершувало свої місіонерські діяння на означеній території⁵⁵.

Як наслідок, вже у першій половині IX ст. у Паннонії (а пізніше так званому Блатенському князівстві), Моравському і Нітранському князівствах, об'єднаних у Великоморавську державу, завдяки місіонерському сподвижництву баварського духовництва були створені церковні структури, підпорядковані Зальцбурзькому та Пассауському діоцезам⁵⁶.

⁵⁴ Matuš Kučera. *Postavy veľkomoravskej histórie*. (Bratislava: Perfekt, 2007), 54; Idem. *Slovenské dejiny*. Т. 1: Od príchodu Slovanov do roku 1526. (Bratislava: Literárne informačné centrum, 2011), 704; Jan Steinhübel. *Nitrianske kniežatstvo*, 125. Див. також: Dušan Třeštík. *Op. cit.*, 161–162.

⁵⁵ Водночас М. Кучера визнає, що аж до моменту інституалізації кирило-мефодіївської церковної традиції у державі Моймировичів зберігався певний церковний дуалізм: Моравія перебувала під церковною юрисдикцією Пассауського єпископства, а нітранські землі – у сфері впливу Зальцбурзького архієпископства (див.: Matuš Kučera. *Slovenské dejiny*. Т. 1, 74). Це означає, що на момент єпархіального розмежування 829 р. і, власне, ще довго після нього баварське духовництво обох єпархій співпрацювало на місіонерській ниві у своїй контактній зоні – басейні річки Ваг та на землях навколо Малих і Білих Карпат, незважаючи на відповідний адміністративний розподіл та попередній єпархіальний конфлікт. Сучасний чеський історик, археолог Павел Коуржіл доводить, що ряд натільних хрестів, знайдених у Моравії, походять із “пассаусько-зальцбурзького напрямку” (див.: Pavel Kouřil. *Op. cit.*, 102). На цій підставі беззаперечним залишається факт місіонерської активності у моравських володіннях династії Моймировичів баварського духовництва і з єпископства Пассау, і з архієпископства Зальцбурга (див.: Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. *Op. cit.*, 225).

⁵⁶ Див., зокрема: Алексей Пентковский. *Славянское богослужение в архиепископии святителя Мефодия. Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*. Уред. Ј. Радић, В. Савић. (Београд: Институт за српски језик сану Старословенско и српско наслеђе, 2014), 32.

ЗАЛЬЦБУРГ Й АКВІЛЕЯ У ПРОТИСТОЯННІ “DE CARANTANA PROUINCIA”

Однак певну роботу у цих землях провадило й духівництво з ломбардійського міста Аквілеї. В районі річки Драви діяльність аквілейського та зальцбурзького чернецтва значною мірою накладалася⁵⁷, внаслідок чого між зальцбурзьким архієпископом Арном та аквілейськими патріархами Урсусом I (*Ursus*, 802–811) і Максентієм (*Maxentius*, 811–837) назрів конфлікт “за Карантанську провінцію” (*de Carantana prouincia*)⁵⁸, тобто за церковні права на карантанські землі в басейні р. Драви⁵⁹.

І патріарх Урсус, попередник Максентія, і архієпископ Арн стверджували, що окреслена територія “повинна належати до кожного з тих діоцезів”⁶⁰. Перший наголошував на тому, що його попередники (*antecessores*) – “наставники Аквілейської церкви” (*Aquilegensis ecclesiae rectores*) реалізували можливість “громад вищезгаданої провінції Карантанії до Аквілеї бути підданими”⁶¹ ще перед приходом лангобардів в Італію близько

⁵⁷ Алексіс Власто. Op. cit., 34–35; Jan Steinhübel. Velkomoravské územie, 15; Béla Miklós Szöke. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien, 397.

⁵⁸ Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salisburgensem ita decedit: ut Salisburgensis teneat Karinthiam et Pannoniam. Actum Aquisgrani dt. XVIII. Kal. Junii 812. *CDEM*. Studio et opera A. Boczek. T. 1 : 896–1199. (Olomucii: Typographia Aloysii Skarnitzii, 1836), 9. Див. також: Jan Steinhübel. Velkomoravské územie, 15.

⁵⁹ Tamás Nótári. Op. cit., 97. На переконання польського історика Петера Борона, конфлікт духівництва Аквілеї та Зальцбурга за карантанські землі відбувся ще “впродовж усієї другої половини VII ст.” (див.: Peter Boron. Iroscottsich attempts to christianize the Slavs – sources and myths of historiography. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Vel'kú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia. Nitra, 2. júl 2007*. Eds. J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski. (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2007), 73). Така хронологія конфлікту загалом не підтверджується джерелами, хоча з іншого боку повністю заперечити можливість місіонерської присутності аквілейського духівництва на географічно близьких карантанських землях в зазначений період ми не можемо.

⁶⁰ “[...] ad vtriusque illorum dioecesis pertinere deberet”, Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salisburgensem ita decedit, 9.

⁶¹ “[...] praedictae Carentanae prouinciae ciuitates ad Aquilegiam esse subiectas”, Ibidem, 9.

568 р.⁶² Натомість Арн апелював до найвищих повноважень римських понтифіків Захарія (*Zacharias*, 679–752), Стефана II (III) (*Stephanus*, 715–757) і Павла I (*Paulus*, 700–767)⁶³, “настановами і наказами яких названа провінція була приєднана до діоцезу Зальцбурзької церкви у часі своїх [Арна – О. К.] попередників”⁶⁴. Тому необхідно було чітко розмежувати сфери впливу обох епархій.

Попередньо, за розпорядженням Карла Великого, поділ між двома церковними діоцезами було проведено по р. Драви 796 р. спочатку у Нижній Паннонії⁶⁵, а 14 червня 811 р. – на території Карантанії так, “щоб річка Драва, яка через середину тієї провінції протікає, була межею обох діоцезів, і південним берегом до глави Аквілейської церкви, з півночі істинно берегом до єпископа зальцбурзького самої провінції простягалася”⁶⁶.

⁶² Karel Vel. rozsujuje spor mezi Akvileji a Solnohradem. *MMFH*. Eds. D. Bar-toňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3: Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. Brno : Universita J. E. Purkyne, 1969), 19; Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salisburgensem ita decidit, 9; Jan Steinhübel. Vel'komoravské územie, 15. Саме тоді аквілейський патріарх Павлін (*Paulinus/Paulus*, † 569/570), рятуючись від нападів лангобардів, змушений був перенести свою резиденцію та патріаршу кафедру до ромейського поселення Градо [тепер місто в італійській провінції Горіція між Венецією і Трієстом – О. К.] (див., наприклад: Darko Darovec. *A Brief History of Istra*. Translated by I. Ermacora. (Yancher: ALA Publications, 1998), 27; Leanne Marie Good. Op. cit., 189–190). Власне, на церковному синоді у Градо 579 р. востаннє згадувалося про контроль Аквілейської митрополії над церквами у басейні Драви перед вторгненням лангобардів (див.: Leanne Marie Good. Op. cit., 189).

⁶³ Karel Vel. rozsujuje spor mezi Akvileji a Solnohrade, 19; Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salisburgensem ita decidit, 9. Див. також: Tamás Nótári. Op. cit., 97; Jan Steinhübel. Vel'komoravské územie, 15.

⁶⁴ “[...] quorum praeceptis et confirmationibus praedicta prouincia tempore antecessorum suorum ad Juuauiensis ecclesiae dioecesim fuisset adiuncta”, Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salisburgensem ita decidit, 9.

⁶⁵ А. П. Власто. Op. cit., 33–34; Dušan Třeštík. Op. cit., 45–46; Peter Štih. Op. cit., 210.

⁶⁶ “[...] vt Dravus fluuius, qui per mediam illam prouinciam currit, terminus ambarum dioecesium esset, et a ripa australi ad Aquilegiensis ecclesiae rectorem, ab aquilonari vero ripa ad Juuauiensis praesulem ipsius prouinciae pertineret”, Karolus Magnus controversiam de limitibus inter archiepiscopos Aquilejensem et Salis-

Утім А. Власто вважав малоймовірним, щоб аквілейським місіонерам хтось насправді заважав звершувати свої місіонерські діяння у землях на північ від Драви, як цього вимагав адміністративний поділ⁶⁷. Свою думку вчений аргументував тим, що аквілейський патріарх Павлін II (*Paulinus*, 786–802) був добрим приятелем англосаксонського ченця Алкуїна (*Alcuinus*, 735–804) та зальцбургського архієпископа Арна, тому це рішення не могло створювати особливих труднощів у місіонерській роботі аквілейського духовництва⁶⁸. Окрім цього, взявши участь у церковному синоді 796 р., патріарх Павлін II фактично приєднався до баварського духовництва у справі християнізації населення колишнього Аварського каганату, зокрема, на території Паннонії⁶⁹. До того ж оригіналу відповідного королівського чи папського указу про адміністративне розмежування між обома діоцезами не збереглося, хоча дослідники, зокрема Томаш Нотарі, не сумніваються у його минулому існуванні⁷⁰.

Та все ж поділ між епархіями Зальцбурга та Аквілеї по Драві не міг бути випадковим, тому, очевидно, став адміністративною необхідністю. Можливо, й має рацію сучасний словенський історик Петер Штіх, стверджуючи, що патріарх Павлін [та, очевидно, його наступники – *О. К.*] вважав доцільним відправляти своїх місіонерів не до Паннонії, а географічно “ближчих і менш небезпечних слов’янських земель південної Карантанії та Карніоли”⁷¹. Проте, незважаючи на рішення 811 р., місіонерський вплив з боку Аквілейської епархії в той час сягав навіть території розселення мораван і слов’ян

burgensem ita decedit, 10. Див. також: Karel Vel. rozsujuje spor mezi Akvilejí a Solnohrade, 19; Václav Richter. Op. cit., 128; Peter Ratkoš. Kristianizácia Veľkej Moravy, 77; Béla Miklós Szóke. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien, 397; Peter Štih. Op. cit., 210.

⁶⁷ Алексіс Власто. Op. cit., 34.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ František Hejl. Op. cit., 24.

⁷⁰ Tamás Nótári. Op. cit., 97.

⁷¹ Peter Štih. Op. cit., 211. *Carniola* – давня латинська назва ранньосередньовічної провінції Крайна (див.: Herwig Wolfram *Der heilige Rupert*, 63; Darko Darovec. Op. cit., 28), розташованої на території нинішньої Словенії, в басейні річки Сави, на південь від Каринтії (федеративна земля на півдні сучасної Австрії), де більшість населення становили слов’яни.

Нітрави⁷², не кажучи вже про паннонські землі⁷³. Сучасні дослідження загалом підтвердили цей здогад. Так, за словами Ф. Гейла, християнізаційна місія як баварського духівництва, так водночас й місіонерів з Аквілеї “була виконана майстерно” та спрямовувалася не лише до карантанських слов’ян, а й населення Паннонії та найближчих околиць на півночі⁷⁴. А. Рутткай географічно “скеровує” місію аквілейського духівництва з кінця VIII ст. також у землі Паннонії “і, можливо, навіть на північ від Дунаю”⁷⁵. М. Чаки визнає, що на слов’янських те-

⁷² Див.: Франтишек Гейль. Византийское посольство в Великую Моравию – на политическом фоне тогдашней Европы. *Magna Moravia : sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Red. J. Macůrek. (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965), 100, 102–103, 109; Алексис Власто. Op. cit., 40; Václav Medek. Op. cit., 7, 10; Matuš Kučera. Slovenské dejiny, 93; Josef Poulik. *Great Moravia and the mission of Cyril and Methodius*. (Prague: Orbis Press Agency, 1985), 11; Richard Marsina. Byzantská misia na Vel'kej Morave a Rím. *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28.–29. Októbra 1998 v Nitre*. Zostavili E. Krošláková, E. Kralčák. (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 1999), 29–30; Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. Op. cit., 225; Andrej Botek. Vel'komoravské kostoly, 23; Idem. K otázke možnej kanonizácie, 98–99;

⁷³ Vladimír Vavřínek. *Církevní misie v dějinách Velké Moravy*. (Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 1963), 39; Peter Ivanič. Predcyrilometodské misie, 49–50; Idem. Západní Slovania v ranom stredoveku, 125.

⁷⁴ František Hejl. The Salonican brothers Constantine and Methodius, 25.

⁷⁵ Aleksandr T. Ruttkay. О ро́чатках крест'анства на ўземе́й Словенска, 4. На переконання дослідника, запис змісту першої частини синоду франкського духовенства 796 р., на якому був присутній аквілейський патріарх Павлін II, був здійснений саме писарем останнього (Ibidem, 4), оскільки є підстави вважати, що згаданий синод проходив під керівництвом, власне, аквілейського патріарха (див.: Bálint Miklós Szöke. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien, 397). Тож А. Рутткай вважає, що це “свідчить про важливу позицію патріархату у християнізації слов’ян і аварів з кінця VIII ст.” на окреслених територіях (див.: Aleksandr T. Ruttkay. О ро́чатках крест'анства на ўземе́й Словенска, 4). З аквілейською церковною традицією історик пов’язує, зокрема, ротонди в Дуковому (П’єштанський район Трнавського краю, Західна Словаччина) та Нітранський Блатниці (Топольчанський район Нітранського краю, Західна Словаччина), а також скарб позолочених мідних бляшок з Бойни (Топольчанський район Нітранського краю, Західна Словаччина) (Ibidem, 5). П. Раткош аналогічно стверджував, що баварські єпископи брали участь у синоді 796 р. як суфрагани аквілейського патріарха (див.: Peter Ratkoš. Kristianizácia Vel'kej Moravy, 75). Отже, позиції патріарха Павліна у справі організації християнізаційних місій у землях

ренах, зокрема на схід від Малих Карпат (Західна Словаччина, фактично, на території князівства Нітрави – *О. К.*), з кінця VIII ст. діяли місіонери, “які приходили, в основному, з італійської Аквілеї”⁷⁶. Показово, що в часи Урсуса та Максентія (*Manentius*, 811–833) – наступників Павліна – місіонерська діяльність аквілейців набула значного розмаху⁷⁷. На землях Моймировичів аквілейський вплив чітко простежується, зокрема, в сакральній архітектурі. Так, за словами чеських істориків Петра Соммера, Душана Тржештіка та Йозефа Жемлічки, “контакти з північною Італією могли мати вплив на популярність церков із центральним плануванням у Великій Моравії в цей період”⁷⁸.

Проникненню аквілейських місіонерів до вищезгаданого регіону могло також сприяти використання ними готової давньоримської дорожньої “інфраструктури” на шляху поширення християнського вчення серед населення Паннонії, мораван та нітранських слов’ян. Йдеться, зокрема, про давньоримський великий торговельний шлях Рим – Аквілея – Петавіоне – Алікано – Саварія – Скарбантія – Карнунт (пізніше захоплений германськими племенами)⁷⁹. На півночі та сході Аквілея, як і окреслений шлях, поєднувалася з іншими, раніше згаданими дорогами від Пассау до Сирміума та Карнунта, що

Подунав’я були справді переконливими.

⁷⁶ Milan Čáky. *Op. cit.*, 20.

⁷⁷ Алексіс Власто. *Op. cit.*, 34.

⁷⁸ Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. *Op. cit.*, 225–226. За спостереженнями радянського археолога Валентина Седова, ряд храмових споруд першої половини IX ст. у Микульнице (селище на правому березі Морави, південна Чехія), безсумнівно, пов’язані з Баварією, а деякі інші церкви мають аналоги серед споруд Адріатики і Далмації (див.: Валентин Седов. *Славяне в раннем Средневековье*. Т. 2. (Москва: Фонд археологии, 1995), 289). До прикладу, храмовий комплекс в Садах на території Угерського Градішта (південна Моравія, Чехія), а також ротонда в Микульнице мають схожість з далматійсько-істрійською архітектурою (див.: Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. *Op. cit.*, 226). Також, скажімо, одна з базилік Братислави, побудована приблизно в середині IX ст. відповідно до моделей далматійської архітектури, а також тогочасна церква у Девіні (околиця Братислави), найімовірніше, були оздоблені групою північноіталійських майстрів, про що свідчить аналіз фрагментів фресок зі слідами мінералів, які зустрічаються лише у північноіталійському регіоні (див.: Tatiana Štefanovičová. *Osudy starých Slovanov*. (Martin: Osveta, 1989), 115; 119).

⁷⁹ František Dvorník. *Byzancia a Velka Morava. Řiša Velkomoravská: sborník vedeckých prac.* Sostavil J. Stanislav. (Praha: Nakladatel L. Mazáč, 1935), 107.

цілком підтверджують археологічні дослідження⁸⁰. У місіонерських цілях аквілейські ченці, очевидно, використовували також найкоротше сполучення Адріатики з північними землями – так званий янтарний шлях, який з Аквілеї східною межею Норика (*Noricum*), через Альпи доходив до Моравських Воріт [гірський хребет між східними відрогами Судет і західними відрогами Бескидів на території Чехії – *О. К.*] і далі до Балтійського моря. З Аквілеї виходила також стародавня римська дорожня комунікація через Альпи до гирла Енсу й Дунаю⁸¹. Цими та, звичайно, іншими маршрутами, найбільш імовірно, міг поширюватися вплив Аквілейського патріархату на землі задунайських слов'ян.

Врешті, у “*Житті Мефодія*” (написаного кимось з його учнів близько 885/886 р.) міститься згадка про те, що у моравських землях поряд з баварським духівництвом (“из Нѣмьць”) та, очевидно, грецькими місіонерами (“из Грькъ”) проповідували “оучителе мнози крѣстини из Влахъ”⁸², яких слід ототожнювати з італійськими, тобто саме з аквілейськими місіонерами⁸³.

⁸⁰ Johanna Haberl. *Favianis, Vindobona und Wien: Eine archäologisch-historische Illustration zur Vita S. Severini des Eugippius*. (Leiden: E. J. Brill, 1976), 108–109.

⁸¹ Václav Richter. *Op. cit.*, 124.

⁸² Памат(ь) и житиа о(ть)ца нашег(о) и оучителя Мефодиа архиеп(и)с(ко) па моравська. *MMFH*. Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3: *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), 144.

⁸³ Див., зокрема: Владимир Королюк. Термин “Волошская земля” в ранне-средневековых письменных источниках. *Этническая история восточных романцев. Древность и средние века*. Отв. ред. В. Д. Королюк. (Москва: Наука, 1979), 9; Борис Флоря. *Op. cit.*, 124; Tatiana Štefanovičová. *Op. cit.*, 112; Peter Boron P. *Op. cit.*, 72; Peter Ivanič. *Predecyriometodské misie*, 53; Aleksandr T. Ruttkay О počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych, 42; Idem. О počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, 5; Richard Marsina. *Cyriilo-metodská misia v slovenských dejinách. Historický zborník: vedecký časopis o slovenských národných dejinách*. Roč. 20/1. (2010), 20. При цьому А. Ботек припускає, що це могли бути “також слов'янські місіонери зі сфери Аквілеї” – далматинці чи карантанці, оскільки на той час вони вже переважно були християнами (див.: Andrej Botek. *Velkomoravské kostoly*, 23).

**“... SINE TERMINI CONCLUSIONE ...”,
АБО ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ
РЕГЕНСБУРЗЬКИХ ЦЕРКОВНИХ ВОЛОДІНЬ
НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ДУНАЮ**

До середини IX ст. певний місіонерський інтерес у цьому напрямку з'явився також у Регенсбурзької єпархії⁸⁴. Актом від 18 січня 853 р. східнофранкський король Людовік II, прозваний Німецьким, на прохання регенсбурзького єпископа Ерханфріда (*Erchamfridus*, 847–864), передав єпархії всі землі “між Айстом і Наарном, а саме від місць, де вони вливаються в Дунай, аж до місць, де з русел стікаються в ріки, і так аж до Північного лісу, у тій частині лісу без визначеної межі [...]”⁸⁵. За окресленням Г. Краваріка, згаданий *Nortuualt* – це лісова смуга між Вальдайстом⁸⁶ і Малим Наарном⁸⁷, або між Трагвайном і Гутау (громади округу Фрайштадт, Верхня Австрія)⁸⁸. На сході цей “Регенсбурзький клин”, на переконання дослідника,

⁸⁴ Алексіс Власто. *Op. cit.*, 39; Daniel Rops. *Op. cit.*, 437. На переконання російського дослідника Олексія Пентковського, землі на лівому березі Дунаю були визнані місіонерською зоною єпархій Регенсбурга і Пассау ще наприкінці VIII ст. (див.: Алексей Пентковский. *Op. cit.*, 32).

⁸⁵ “[...] inter Agastam et Nardinam, a locis videlicet ubi ipsa in Dunabium fluunt, usque ad loca, ubi de venis in amnes dirivantur, et ita usque in Nortuualt in hanc partem silve sine termini conclusione [...]”, Ludvík Němec potvrzuje Řeznu dar hraběte Viléma v Severním lese, na Perschlingu, Erlafě a jinde. *MMFH*. T. 3: Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. Eds. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969), 42–43. *Agasta* та *Nardinum* – архаїчні, індоевропейські назви річок Айст і Наарн, північних приток Дунаю (див. примітку: Ludvík Němec potvrzuje Řeznu dar hraběte Viléma v Severním lese, 42; Hans Krawarik. *Das Machland und seine Herren. Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*. Bd. 21. (2008), 35; Zbyněk Holub. *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih*. (Opava: Slezská univerzita v Opavě, Optys, 2014), 105–106, 116–117).

⁸⁶ Вальдайст (*Waldaist*) – так званий “Лісовий Айст”, річка на сході регіону Мюльфіртель у Верхній Австрії, відгалуження річки Айст (див.: Zbyněk Holub. *Op. cit.*, 10, 105).

⁸⁷ Малий Наарн (*Kleine Naarn*) – відгалуження Наарну у східній частині Мюльфіртеля на території Верхньої Австрії (див.: Ibidem, 10, 117).

⁸⁸ Hans Krawarik. *Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel. Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich*. Bd. 159. (2014), 92.

завершувався територією сучасного Міттеркірхена (округ Перг, Верхня Австрія)⁸⁹ поблизу р. Наарн, далі на схід від якої, згідно з актом 823 р. імператора Людовіка I, простягалися володіння Пассауського діоцезу⁹⁰. Отже, у документі йшлося, очевидно, про всі землі, розташовані на лівому березі Дунаю між згаданими річками з необмеженою межею (*sine termini conclusione*) на півночі⁹¹. Недарма Г. Ройттер назвав цей північний рубіж вищеокреслених регенсбурзьких територій “пустинною межею” (в оригіналі – Цдgrenze)⁹², оскільки її утворювала безлюдна і непроникна смуга лісу, що унеможливило визначення чіткої лінії розмежування⁹³.

На новоприєднаних землях Регенсбурзької єпархії святого Еммерама розташовувався, зокрема, згаданий вище шлях Наарн – Баумгартен – Лоа – Гьорсторф поряд з іншими сполученнями вздовж Вагри (Верхня Австрія) до Дунаю⁹⁴. Окрім них, за підрахунками неодноразово згаданого Г. Краваріка, дарування Людовіка II єпископству налічували щонайменше 850 старих поселень, серед яких: Наарн, Пратцтрум, Стаффлінг, Лоа, Гьорсторф, Міттеркірхен, Цайтлінг, Перг, Вінден, Трагвайн, а також села Айстгофен і Вайнцірль⁹⁵.

Ми не погоджуємося з висновками А. Власто, що “такий подарунок не був чимось надзвичайним і в цьому випадку забезпечив Регенсбургу потенційні інтереси на значній відстані

⁸⁹ Idem. Das Machland und seine Herren, 42.

⁹⁰ Ludovicus imperator bona in Avaria et Hunnia, a Karolo Magno ecclesiae Patavinae, olim Laureacensi, donata, ad eandem revocat confirmatque. Act. Franconofurti dl. III. Kal. Julii 823. *CDEM*. T. 1: 896–1199. Studio et opera A. Boczek. (Olomucii: Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836), 13; Ludvík Pob. potvrzuje Pasovu darování Karla Vel. ve Východní marce, 21–22. Див. також: Hans Reutter. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Bd. 10. (1912), 36; Franz-Reiner Erkens. Op. cit., 87; Andreas Otto Weber. *Studien zum Weinbau der altbayerischen Klöster im Mittelalter: Altbayern – österreichischer Donauraum – Südtirol*. (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999), 77–78.

⁹¹ Див., зокрема: Hans Reutter. Op. cit., 47–48; Алексіс Власто. Op. cit., 39.

⁹² Hans Reutter. Op. cit., 48.

⁹³ Ibidem, 48. “Переважно безлюдний захисний пояс” Х. Вольфрам продовжує також на території між Віденським лісом та річкою Енс (див.: Herwig Wolfgram. Der heilige Rupert, 15).

⁹⁴ Hans Krawarik. Das Machland und seine Herren, 42.

⁹⁵ Idem. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel, 92.

від Моравії”⁹⁶. Відсутність чітко визначеної північної межі реґенсбурзьких володінь, а також розташовані в них окреслені вище шляхи сполучень могли сприяти проникненню місіонерів з Реґенсбурґа аж у володіння Моймировичів. П. Соммер, Д. Тржештік, Й. Землічка пов’язують поширення християнства на великоморавських теренах загалом із “прямими місіонерськими впливами” з Реґенсбурзького єпископства поряд із Зальцбурзьким архієпископством та єпископством Пассау⁹⁷. А. Руткай взагалі локалізував місію реґенсбурзького духівництва на початку IX ст. у землях Нітранського князівства, про що ми вже згадували⁹⁸. Однак місіонерський вплив реґенсбурзького духівництва, на відміну від зальцбурзького і пассауського, на цих землях зводився радше до окремих ініціатив і поодиноких випадків місіонерства, оскільки перманентна присутність і переважаючий вплив чернецтва з Реґенсбурзького єпископства у Великій Моравії не підтверджується ні письмовими джерела-

⁹⁶ Алексіс Власто. Op. cit., 39.

⁹⁷ Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička. Op. cit., 225.

⁹⁸ Aleksandr T. Ruttkay. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych, 41. Зокрема висвячений зальцбурзьким архієпископом Адальрамом близько 828 р. храм у володіннях князя Прибини – у Нітраві А. Руткай, Я. Штайнгюбель та німецький історик Ганс Дітер Тьонсмаєр пов’язують саме з покровительством реґенсбурзького святого Еммерама (див.: Aleksandr T. Ruttkay. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych, 42; Jan Steinhübel. Větkomoravské územie, 18; Idem. Kresťanstvo medzi Větkou Moravou a Uhorskom: otázka kontinuity a discontinuity. *Historia Slavorum Occidentis*. Vol. 1(6). (2014), 46; Idem. Nitrianske kniežatstvo, 121–124; Hans Dieter Tönsmeier. [...] in castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato [...] Die Beziehungen des pannonischen Fürsten Kozel zu Bayern und der Beginn der Ethnogenese der Slowaken. *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte*. Bd. 76. (2007), 41, 65, 67). Цей факт може свідчити про певний місіонерський вплив реґенсбурзького духівництва на нітранських землях вказаного періоду. Г. Д. Тьонсмаєр взагалі вважав, що вже у 827/828 рр. Прибина встановив зв’язки з Реґенсбурзьким діоцезом, а його каплан Домінік (*Dominicus*) мав не зальцбурзьке, а реґенсбурзьке походження (див.: Hans Dieter Tönsmeier. Op. cit., 42–43, 65). На переконання дослідника, культ святого Еммерама поширився на території Нітрави ще в часи баварського герцога Тассіло III, зокрема, завдяки діяльності реґенсбурзького єпископа Гавібальда (*Gawibald/Geupald/Gaibald*, бл. 700–761) та його наступників (Idem, 67). Однак вагомих підстав для таких висновків немає, оскільки всі наявні джерела свідчать про тогочасні зв’язки нітранського князя Прибини та його сина Коцела (*Chozil/Chezil*, 833–876) саме із зальцбурзьким духівництвом (див.: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus, 11–14).

ми, ні значною мірою археологічно. Незважаючи на це, територіальне окреслення сфери впливу Регенсбурзької єпархії на північ від Дунаю є необхідним для повної і чіткої реконструкції східної межі поширення латинської церковної традиції на теренах Подунав'я і “Молодшої Європи” першої половини IX ст. в цілому.

* * *

Отже, до початку IX ст. процес інституалізації Баварської Церкви, в основному, завершився, після чого перед Каролінгами постала проблема розподілу територіальних сфер місіонерського впливу, власне, баварських діоцезів, їх єпархіального розмежування поряд з іншими латинськими євангелізаційними центрами та організації основних напрямків місіонерської діяльності на землях колишнього Аварського каганату. Дана проблема швидко перемістилася на історіографічну площину, однак висвітлена нашими попередниками переважно однобічно й недостає обґрунтовано. В одних випадках окреслені лінії розмежування місіонерських сфер впливу Латинської Церкви сліпо копіюються із відповідних актів східнофранкського походження, виключаючи обставини, час, мету їх створення (чи фальсифікації), а також свідчення інших, археологічних, джерел; в інших випадках – повністю заперечуються під впливом вищеперелічених факторів.

Натомість розмежування місіонерських теренів Зальцбурзького архієпископства і Пассауського єпископства у Східній марці та Верхній Паннонії по річці Рааб та її притоках Шпратцбах і Рабніц, проведене наприкінці VIII ст., а згодом підтверджене 829 р. баварським королем Людовіком, на наш погляд, носило характер радше природнього бар'єру, умовної демаркації, а не єпархіального розмежування згаданих діоцезів на територіях “*ultra Comagenos montes*”. Те ж саме стосується окреслення єпархіального кордону між Зальцбурзьким архієпископством та Аквілейським патріархатом на території Паннонії та Карантанії по річці Драві 811 р. Володіння Регенсбурзького єпископства на лівому березі Дунаю (853 р.) взагалі встановлювалися без чітко визначеної межі (*sine termini conclusione*).

Відтак окреслені вище єпархіальні фронтири, на наш погляд, слід трактувати, власне, як контактні зони євангелізаційної та церковно-інституалізаційної діяльності духівництва

згаданих церковних діоцезів лише з умовним адміністративним поділом. Це дозволяє локалізувати одночасну місіонерську присутність зальцбурзьких, пассауських, аквілейських і регенсбурзьких ченців далі на північ від Дунаю й на схід від Малих і Білих Карпат – фактично на території Моравського та Нітранського князівств, які відповідно теж стали об'єктом церковно-правових суперечок перелічених діоцезів і водночас північним відрізком їх місіонерських фронтирів.

Ostap KARDASH. The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the 9th century.

The article is devoted to the main aspects of the eparchial delimitation of missionary territories of the Latin Church in the former Avar Khaganate possessions during the first half of the 9th century. By the method of analysis of the act material from the Carolingian chancellery of the mentioned chronological interval, as well as individual archaeological sources, the author reconstructs the lines of demarcation between the Archdiocese of Salzburg, the Bishoprics of Passau, Regensburg and the Patriarchate of Aquileia on the lands of historical Pannonia, Carantania, the Eastern Mark and on the lands north of the Danube River – in Moravia and the Principality of Nitra (Nitrava), later united (in about 833) into the single Great Moravian state. Contrary to the scientific conclusions of most of our predecessors, the outlined frontiers of missionary labour of the clergy from the aforementioned ecclesiastical dioceses on the designated lands are considered not as two-dimensional linear boundaries, but rather as the natural barriers and partly contact zones of evangelization and Church-institutionalization activity of the monks from Salzburg, Passau, Regensburg and Aquileia. Their missionary practice, to a large extent, was mutually superimposed on many sections of the post-Avar space, despite the previous eparchial delineations, which apparently became an administrative necessity, but were still violated for many times and had a conditional nature. It's best illustrated, actually, by the example of Moravia and Nitrava, which were embraced by the active missionary labour of the clergy from the Bavarian dioceses and, particularly, the Patriarchate of Aquileia since the beginning of the 9th century.

Keywords: *The Archdiocese of Salzburg, the Bishopric of Passau, the Episcopate of Regensburg, the Patriarchate of Aquileia, Pannonia, Carantania, Nitrava, Moravia, eparchial delimitation, eparchial conflict.*